

Важніші твори лаврського гуртка. Писання Копистинського. Блискучий літературний, чи краще б сказати, книжний успіх лаврського осередку і з ним відродженого Києва взагалі як культурного центру в значній мірі пояснюється тою обставиною, що в складі того гуртка від перших початків поруч такого талановитого організатора, яким був Плетеницький, знайшовся такий визначний літературний талант, як Копистинський. Беринда, Земка, Л. Зизаній, не говорячи про інших, — це були літературні корисності тільки; Копистинський, судячи з усього, був великою літературною силою, хоча вона теж пішла, так би сказати, більше на будівельний, ніж на декоративний матеріал цієї доби. При тім найкращий його твір так і лишився невиданим, неважаючи на те, що його автор розпоряджав друкарнею, а в світ пішов менш важливий і анонімний; так що постать цього діяча і його ідеї не здобули відповідного при-

1628, Авви Дорофеа поученія, з передмовою намісника Лаври Ф. Кизаревича, 4°, стор. 8 і 450.

1628, Агапита діакона главизны поучительны, 4°, стор. 6 + 22.

1629, Номоканон си есть законоправилник, третіє с болшим исправленієм изданный... 1629, іануар, 1, 4°, стор. 16 і 175.

1629, Акафісты, второе типом изданны, 1629 априля 1, 4°, стор. 6 і 296, багато гравюр (Тітов, с. 231).

1629, Літургіаріон си есть служебник, второе изданный, з грамотою на дозвіл від митрополита і владиків, мале folio, в післямові зазначено, що друковано його від 27 травня 1628 до 1 квітня 1629, 28 і 144 і 300 стор. і 4 стор.; багато гравюр.

1629, Псалтирь царя Давида и пѣсни обычныя, лѣта господня 1629 іунія 28 дня, 614 стор. шістнадцятки.

1630, Имнологія... пану, пастиру, опекунови и добродѣви своему през дѣлатели в типографіи в даруночку низко принесенаа, 12 ст., 4°.

1631, Тріодіон си есть трипѣснец св. вел. Пятидесятницы, випущений 1 червня 1631, але наполовину надрукований ще за Зах. Копистинського; друк був перерваний війною з козаками, що затримала вихід — “всѣм наченшим сію книгу смрътоносным оружіем (еже в мимошедшее лѣто 1630 наченше от прѣваго дня мсца августа даже до априлия в сем уже лѣтѣ в обители же святой zde и в градѣ Кіевѣ и в окрестных градѣх зѣло свирѣпствовавшие і постѣнным бывшим”. Капітальна книга, fol. 22 і 828 і 2 стор., з масою гравюр і окрас.

знання і уваги і його літературне й громадське діло й досі дуже мало простудійоване і освітлене. В рамках цієї роботи я теж не можу ставити цього завдання, тим більш, що аспект наш буде все-таки літературний, а не церковний, а праця і творчість Копистинського пішла більше в цім другім, ніж у першім напрямі¹.

¹ Література крайне убога. Одинока монографія — правда, дуже добра для свого часу, але тепер уже сильно перестаріла, — написана В. З. Завитневичем з становища історії релігійної полеміки “Палинодія Захаріи Копыстенского и ея мѣсто в исторіи западно-русской полеміки XVI и XVII вв.”, Варшава, 1883 (першу половину книги займає опис попередньої релігійної полеміки). Одночасно вийшов в монографії про Могилу короткий начерк діяльності Копистинського як печерського архімандрита (с. 282–8). Все попереднє — в словарі Євгенія, в оглядах Максимовича і Філарета, так само статті М. Флореасова в “Кіев. Епарх. Вѣд.” за 1873–4 рр. — після цих праць втратило значення; варто мати на увазі тільки замітки *Голубєва* “Библиографическія Замячания о нѣкоторых старопечатных церковнославянских книгах”, 1876, *Гильтебрандта* при виданні “Палинодії” в VI т. “Рус. Ист. Библ.” (додатки с. 12–14 і особливо 22–4, про “Книгу о вѣрѣ”, 1878) і анонімну “Замѣтку об одной старопечатной книгѣ” в московских Чтеніях, 1879 (про “Книгу о вѣрѣ”). Після того коротку біографію Копистинського дав *Голубєв* у своїй “Історії Кіев. Дух. Ак.” (1886), а про літературну продукцію Копистинського — чималий уступ в “Історії укр. літератури” *Возняка* (II, с. 234–249). Головний твір Копистинського — “Палинодія” видрукувано тільки р. 1878 в IV т. “Рус. Ист. Библ.” з двох пізніших, неповних і несправних копій — дарма, що одна з них належала Дмитрові Тупталові; див. вказівки на повніші варіанти в статтях *Петрова*: “Новооткрытый список “Палинодіи” Захаріи Копыстенского”, “Труды Кіев. Акад.”, 1884, VI; і *Ол. Сушка*: “Причинки до студій над текстом Палинодії”, “Записки” львівські, т. 54. Доброго видання цього твору ми, значить, і досі не маємо.

“Книга о вірі” видана тільки в уривках, нічим не мотивованих, С. Т. Голубєвим в архіві ЮЗР, I, VIII (1914).

“О образѣх” і “О св. Тройци” почасти з друкованого дефектного київського примірника (московський і лєнінградський повніші), почасти з рукописних копій Кіївської академії.

“Книга о правдивой едности” не видана зовсім, а звісна тільки з побіжних заміток про неї Завитневича в цитованій праці (с. 286 і далі) — на підставі дуже лихої копії бувшої колекції Царського (тепер Московського історичного музею).

Головний доробок Копистинського — в полеміці і апологетиці. Але тут є цілий ряд невияснених питань. Маємо такий ряд питань, що становлять внутрішнє зв'язаний ланцюг, але тільки в певних частях його авторство Копистинського певне:

“О образѣх, о крестѣ, о хвалѣ божіей и молитвѣ святых и о артыкулѣх вѣры единое правдивое церкве Христовы” звісний в кількох дефектних примірниках.

“О пресвятѣй Тройци і о иных артикулах вѣры единое правдивое церкве Христовое” — два апологетичні трактати в друкованих примірниках книги, невідомо коли і де видані (титульної картки ні виходу ніде не збереглось). Звичайно вважають її віленським друком поч. XVII в. (коло р. 1602), але твердих підстав на це нема. Оба трактати з невеликими змінами ввійшли до “Книги о вірі”, безсумнівного твору Копистинського, і на цій підставі дехто (як М. Возняк) вважають їх творами Копистинського, першим начерком цього апологетичного трактату, і це досить правдоподібно.

“Книга о вѣрѣ единой святой соборной апостольской церкве, которая под росудок церкве Всходной подається”, без місця і року, підписана криптонімом (властиво анаграмою): ієромонах Азаріас Х, що значить “Захарія”¹; рік видання вказує пізніша праця Копистинського “О правди-

Передмови до лаврських друків здебільшого видані в додатках до праці Тітова “Типографія Києво-Печер. Лавры” (“Матеріали до історії книжної справи на Україні”); дещо не ввійшло сюди — напр., вказана Голубевим передмова до поучень Дорофея, заступлена в друкованій книзі присвятою Кизаревича Могилі (вона не опублікована).

Дві проповіді, присвячені Плетеницькому, тепер опубліковані: “Казаньє на погреб” — друга половина в згаданій статті Голубева в “Трудах Киев. Дух. Акад.”, 1910, VI, с. 339, в цілості — в тім же збірнику Тітова “Омліа на роковую память”, аж двічі — в тім же збірнику і перед тим в “Архиві Ю.З.Р.”, I, VIII.

¹ При кінці першої частини цієї книги: “Вся преднаписаная судови и исправленію трону апостольскаго святѣшему патріарсѣ константинопольскому яко найвишшему и власному пастыреви Россіи вручаються и предаються. Благодатію божією, благословенієм же и повеленієм старших отцов церкви всход(ной) вызнавцов творі ієромонах Азаріас Х. раб Іс. Хс. — “Матеріали”, с. 34, “Архив ЮЗР”, I, VIII, с. 293.

вой єдности”, посилаючися на “книгу Азаріи году 1619 выданую”¹; характер письма не лишає сумніву, що друковано її в Лаврській друкарні. Складається з трьох частин, з котрих перша — про св. духа — відповідає згаданому вище трактатові “О пресвятѣй Троици” (з невеликими відмінаними); друга — “О пресвятых тайнах тѣла и крове” не має собі паралелі в тім ранішій друку (тільки змістом сходиться з деякими розділами трактату “О образѣх”); третя — десять малих трактатів головню з сфери православної обрядовості, майже всі мають паралельні розділи в трактаті “О образѣх”, але з далеко більшими відмінаними, ніж у відносинах першої частини до трактату “О прес. Троицѣ”. При кінці автор заповідає “не замешкавши” “особливое выданіе так против первенству яко теж и о незбавенном нѣкоторых в Россіи от церкве Восточней отступленію”² — те, що автор виложив в своїй “Палинодії”. Навзаєм книга “О правдивой єдности” цитує книгу ієромонаха Азаріи, проти уніятів видану, также про святого духа й тайни пресвяті й інші артикули віри³: тут творами Азаріи називається однаково і “Палинодія”, і “Книга о вірі”. На підставі цих вказівок, як також і певних стилістичних подібностей, можна вважати книгу Азаріи твором Копистинського майже певно.

“Палинодія или книга обороны кафолической святой апостольской Восточной церкви и святых патриархов и о Греках и о Россох христіанех, в ласцѣ божой за благословеніем страших през архимандрита⁴ Захарію Копистенского написана и з ревизією учителей выдана а под разсудок поддана святых восточных патриархов⁵ року от Рождества Бога Слова І. Христа 1621 мѣсяца ноемврія 26” — так зветься вона в копії, що належала Дмитрові Тупталові, а потім попала до Московської синодальної бібліотеки⁶.

¹ Цитує *Завитневич* у цитов. праці, с. 276.

² Архив, с. 393.

³ У *Завитневича*, с. 281.

⁴ Це слово мусить бути пізнішим додатком, бо архимандритом (печерським) Копистинський став тільки після Плетеницького.

⁵ Звертаю увагу на стилістичну подібність цієї фрази з закінченням “Книги о вірі” — див. прим. 1, с. 69.

⁶ Тому що це пізніша копія, не вважаю потрібним триматися її транскрипції.

Написана або, краще сказати, зачата з приводу “Оборони унії” віленського архімандрита Льва Кревзи-Ржевуського, написаної, як тепер здогадуються, за поміччю Йосафата Кунцевича і виданої в Вільні 1617 р.¹, вона розрослася в величезну православну паноплію — повний круг православної апологетики, що доповняла “Книгу о вірі”, як то було в ній заповіджено, головню на адресу католиків і уніатів, тим часом як “Книга о вірі” і попередні трактати (“О пр. Тройць” і “О образъх”) були звернені головню проти протестантських доктрин.

Відповідно до розкладу матеріалу в Кревзи поділяється на чотири нерівні частини: перша — сорозмірно невелика, коло 250 тис. знаків з загальної кількості коло півтора мільйона (приблизно одна шоста частина цілого), дає суцільний і заокруглений, дуже витриманий у схемі й плані трактат проти прерогатив ап. Петра. Друга — найбільша (без малого половина всієї книги) присвячена претензіям пап на першенство і владу в церкві, не має такої суцільності: автор, очевидно, багато разів повертався до цієї головної теми, доповняв свою працю все новими розділами, силкуючися вичерпати це болюче питання, поставити над ним крапку, збивши не тільки аргументацію Кревзи, але і взагалі все, що підносилося з уніатсько-католицької сторони на користь папської зверхності. Багато місця присвячено розглядові тих історичних фактів і прецедентів, на які посиалася латинська сторона; в зв’язку з тим автор спиняється на історії розділу церков і переходить потім до старої, стільки разів порушеної в цій полеміці теми: котра церква має знаки благодаті божої (про упадок Візантії, про залежність патріархів від турків і т. д., доказуючи, що в історії римської церкви можна вказати багато гіршого). Третя частина — невелика, приблизно рівна першій, присвячена спеціально історії руської церкви: про її одвічний зв’язок з царгородською церквою і незалежність від римської церкви. Потім четверта частина, найменша розміром (приблизно 130 тис. знаків), має вигляд додаткових заміток на різні теми, кот-

¹ (Obrona iednosci cerkiewney, abo dowody, ktorymi się pokazuie, iż Grecka cerkiew z Lacinską ma być ziednoczona, podane do druku za rozkazaniem przewielebnego w Bogu oycsa j. m. oycsa Jozefa Wielamina Rutskiego archiepiskopa etc.) передр. в томі IV “Рус. Ист. Библ.”.

рим не знайшлося місця в попередніх частинах, або авторові прийшло на гадку вже по закінченні цілості їх порушити — ці замітки, більш безпосередні і свобідні, мають особливо багато цікавого для сучасного читача.

1621 рік, поставлений у заголовку, не був ніяк роком закінчення цього волпомінозного твору — в третій частині його автор говорить про рік 1622 як нинішній¹; судячи з того, можна думати, що він працював над нею ще і в 1623 р., а може, і ще довше, судячи з великих відмін у досі звісних копіях його твору. А тим часом, можливо, що й паралельно, виготовував свій останній (скільки знаємо) трактат більш полемічний, ніж апологетичний:

“Книга о правдивой едности православных христиан церкви восточной, там же и против апостатов и о их лживой унии. Милостию і помощію божією, благословенієм старших через ієромонаха Захарію Копистенского написано”. Так зветься вона в єдиній досі відомій, дуже несправній, зробленій поза Україною копії б. колекції Царського; вона складається тут з 40 розділів, поділених на три частини. М. Євгеній свідчить, що в автографі “Палінодії”, котра, мовляють, переховувалася в Київській Софійській бібліотеці, цей твір в 44 розділах був дописаний після “Палінодії” під подібним, як з кол. Царського, титулом, а після нього ще було толкування “Отченашу”. В однім місці цей твір “О правдивой едности” посилається на “Палінодію”, з того міркують, що він був написаний після “Палінодії”, а з того, що Копистинський в його заголовку зветься тільки ієромонахом, виводять, що його написано не пізніш 1623 року. Але цю можливість можна поширити і на весь майже 1624 р. і припустити, що цей твір писався паралельно з оброблюванням “Палінодії”, що тяглося довгий ряд літ. Він на новий лад підіймав вихідну ідею “Палінодії” як відповідь на апологію унії Кревзи: виясняв, в якій формі можливе дійсне об’єднання грецької й латинської церкви: через приведення латинської церкви від її збочинь до правдивої церковної традиції, вірно і непохитно захованої східною церквою; унія ж, переведена єпископами-апостатами, пішла цілком протилежною дорогою, вірним не тільки не годиться йти за нею, але навпаки — цуратися всяких зносин і

¹ Ствп. 1049 друкованого видання.

спільності з нею, і автор в закінченні виявляє умови, як уніати можуть назад повернутися до правдивої православної церкви¹.

Ми маємо таким чином цілу серію писань, з яких більшість цілком певно, а інші з більшою і меншою правдоподібністю належать Копистинському. Разом взяті, вони становлять грандіозну історично-апологетичну і полемічну систему, котрій рівної не маємо не тільки в нашому, а і в цілому старому православному письменстві; вона дає Копистинському одно з найперших місць між церковними письменниками, особливо як богословові-ерудитові. Новіші православні богослови з великими похвалами відзиваються про його богословські виводи, похваляють його, що він опирає їх на текстах канонічних писань, а не на схоластичній софістиці; високо ставлять його критицизм і науковість у поводженні з матеріалом. Слабшою вважають історичну сторону, де Копистинський спирався на джерела не високої якості і часто занадто легко відкидав як вигадку, фальш і т. д. те, що було незручно для його висновків². Особливо ж підносять його ерудицію: масу писань, котрих знання він виявляє. Крім церковних учителів перших віків, він знав багато візантійських письменників пізнішого часу, багато користався з сучасної скарбниці візантистики — “Турко-Грецькі” М. Крузія, був знайомим з капітальнішими католицькими творами Баронія, Беларміна, виявляє чимале начитання в старих українських збірниках, хоча й не вирізняє в них основних творів старої української письменності; дуже слабкий інтерес виявляє до церковно-історичної протестантської критики. Як взірець його критицизму цитується ця дійсно інтерна замітка з приводу посилання Кревзи на якийсь руський “Соборник”:

¹ Перегляд змісту у Завитневича, с. 283—301.

² “Но если теоретическая сторона Палинодии выдерживает критику и с точки зрения современной богословской науки, то историческая ее часть, по крайней мере в некоторых своих отделах, может быть оцениваема только с исторической точки зрения”, — відзивався Завитневич (с. 385—6), хоча й не погоджувався з різким відзивом Ф. Терновського, що і у Кревзи, і у Копистинського історичні (візантійські) джерела використовуються “в высокої мере тенденціозно” (“Изучение византийской истории и ее тенденциозное приложение в древней Руси”, с. 208).

“Отповѣдаю ему, же книга Соборник есть у нас великой поваги книга — але Соборник чистый, яковый маемо Святогорській. Леч і то в пересторогу дерзну речи: находятся нѣгдѣ не соборныи Соборники, которых в церкви не подано читати, а тыи подобны суть непорядочного господаря спѣжарням, который в них не то толко ховает, што бы ѣл и пил, але и смолу и деготь, и от яду што и трутизны, которими бысь могл и помазати и осмородити, а неосторожный бывши он або хто другій невѣдомый — и струти! Ест в них полно басній з “Четый”, — снат, з отступницких легенд, бо “легенда” по Руску — “четя”. Ест басній в них и з “Палей” и з тым подобных в церкви нашей мѣстца не маючих книг, през неуки господарѣ межи чистую пшеницу церковную як куколю назбираных. Который нам тепер отступникове вмѣсто пшеници удают и абысмо его заживали, залецают — але омилит их, уфаемо богу нашому, тая надѣя! Оминают за ласкою божею, російскую нашу церков лѣта грубой простоты; свѣтити ей почала свѣтлось умѣтности и правды!

Суть еще и другіи нововиникліи легенди, з “Постил” розных нажебраныи, недавно з друку по-руску выданіи¹, в которых на многих мѣстцах находят ся паденія и погрѣшешеня немалыи, так против правой богословіи, як и против догматом церкви апостолской кафолической всходней. И тых стеречи ся потреба и бѣгати, як трутизны и неприязни к церкви нашей, которых ест много”².

На тему наукового методу варто навести такі його принципіальні зауваження проти аподектизму і теоретичних висловів, не спертих на документах. З приводу католицької тези, що Христос дав Петрові владу над церквою, він зауважує:

“Повинни то нам показати: гдѣ, коли и которыми словами Иисус Христос учиненую обѣтницу тую сполнил, и як сполненная тая обѣтница Петра святого церковным монархою чинит, яковым его отступникове мѣти хотят? Чого же

¹ Це, очевидно, про “Учительне Євангеліє” кир. Транквіліона-Ставровецького.

² Р. Ист. Биб., IV, с. 657.

мы primo¹, як речи неслухной и жадным писмом довести не могучей, — они то нам винни были показати и довести, же так ест в речи истотне, як словами удают омылне. Але же того жадными слухностями, не риючи писма Божого свѣдоцтвы, або святых учителей церковных наукою но доводят. Толко просто так декретують: “Иисус Христос на Петрѣ збудовал Церков свою, прето Петр ест Церкви Христовой монархою”².

“Подобенства и рації мѣста там не мают, гдѣ ест ясное право и гдѣ канон выразне того забороняет або позволяет. Не ест реч можная — уникати моцы его и нѣгды старых латинників старая цнота на зношене тых канонов — подобенств, анѣ рацій не вносила. Але новых отступников почало их вносити безстудство!”³.

На власних виводах Копистинського з Св. Письма, канонів і історичних фактів спинятись тут не буду. Для нас цікавіші ті його відступи від цих його богословських та церковно-історичних аргументацій, де він входить у сучасні питання, в сучасне або недавно минуле життя. В “Палінодії”, написаній взагалі менш сухо і догматично, ніж інші його писання, — може, тому й не виданої друком в цій формі не досить академічній⁴, — знаходимо досить багато

¹ Заперечуємо.

² Р. Ист. Биб., IV, с. 353.

³ Там же, с. 591.

⁴ Дослідників немало це інтригувало: як-таки така капітальна праця, можна сказати, найцінніша книга, яку дала релігійна полеміка тої доби, зісталася недрукованою, коли Копистинський мав у своєму розпорядженні друкарню і міг би, здавалось, друкувати, що схотів. На витолкування подавали такі аргументи.

В момент закінчення “Палінодії” Печерська друкарня була занята друкуванням таких капітальних книг, як дві збірки “Бесід Золотоустого”, і таку велику книгу, як “Палінодія”, не можна було пропустити.

Убивство Кунцевича при кінці 1622 р., київські релігійні конфлікти 1624 р. створили дуже напружену ситуацію, коли досить небезпечно було вилазити з релігійною полемікою, коли попередня книга Копистинського 1619 р. була випущена, для безпечності, без означення автора і місця друку, то тепер ці самі мотиви безпечності веліли зовсім утриматися з друком.

таких місць, і я вважаю потрібним дещо з того навести тут (з деякими покороченнями)¹.

Полеміка з тим старим католицьким докором, що східні патріархи живуть у поневоленні турецьким, мусять купувати собі уряди, скидаються і настановляються за контрактом султана або його візира, — дає Копистинському привід до таких цікавих паралелів турецької неволі і польської золотої вільності та абсолютної свободи католицької церкви — теж, розуміється, односторонньо перекрашених автором, тільки в противний бік, ніж у католицько-уніатських полемістів:

“Обернѣмже ся и до царев заходних и костелов христіанських: яко много оным самым и секретаром их дают золота и сребра тыи, которыи бискупства, опатства и каноничства берут. Вступѣмо же еще в самый той Рим, — як много до него посылают тыи, которые там по сакру шлют; як много тыи, которыи з сакрами приїждают, отбирают! Вѣдомо то заисте кождому, хто ся ено во дворах цесарей, кролей и княжат находит. Уважай, отступнику, еслиж то не симонія над симоніями — волными у волных и ровным у ровных в реліи купувати уряды духовныи? Зачим запевне вѣдати маеш, иж нѣгды за всѣ лѣта патриархове Турчинови не дали так много, як один рок папезови твоему и его дворови дают зо всѣх кролевста чиншу и дани бискупове, арцибискупове, примасове и тым подобныи! Нуж, за юбилеуша, за отпусты, за молоты посвяченіи, за мечи такіиж, и за рожи, за индулгенціи и за диспенсаціи!

Через великі розміри “Палінодії” учена братія, що мала з нею діло, за краще вважала популяризувати її в витягах, переробках і под., ніж пускати друком у цілому.

До цих міркувань, які я до певної міри поділяв (“Історія України”, VII, с. 409), я тепер додав би ще одно: що, поставивши так широко завдання цієї праці — бажаючи в ній вичерпати питання полеміки і зробити їй кінець, Копистинський, хоч став ладити її до друку ще 1621 р., мабуть, і до самої смерті не вважав її вповні викінченою і все щось знаходив до неї додати або переробити. А по смерті його, можливо, що й справді київські богослови за доцільніше вважали використовувати цей капітальний звід матеріалу як матеріал — замість публікувати в цілому.

¹ І без твердих знаків, явно розставлених видавцем згідно з новим російським правописом.

Штож и о вас, отступниках наших речемо? Заж апостатове наши, а ваши владыкове при посвячаню своих попов не вытягают платы пѣняжной? Оно той што в Перемышлю сѣдит, Шишка Крупецкій, от десяти лѣт вытягал на попах подачки, заживаючи до того помочи урядов свѣцких. О которое драпество великій плач и нарекане на уряды и на тых мучителей владыков. Штож и о аннатах которыи з Полски до Риму идут, также и о поборах, которыи духовенство руское, а зособна паном своим чинши дают, и повозы отправуют. Чому всему присмотривши ся уважте, же вы христіане будучи, на христіан духовных накладаете такыи тяжкости! Укаряете Греков, иж Турком дают подачки, завстыдайте ж ся, а рачей Бога убойте ся: вы христіане, а от духовных русских поборов, чиншов и повозов не вытягайте!

Укаряет еще нас противник утисненем турецким, и же в малой церкви патріарха сѣдит. Уважтеж, если и мы тогож не терпимо маючи права и волности, и уживане их долголѣтное! Барзѣй нас тое болит, же што Грекове от поган, тое мы, Русь от вас, христіан костела римского терпимо! Присмотрѣте ся, яко-сте православных христіан виленских, мѣнских, перемисльских, могилевских, быховских, пинских, берестейских, полоцких, витебских и по иных мѣстах з великих церквей выгнанных в малии церковкы втиснули! Присмотрѣте ся, як по многих повѣтах бѣдній мѣщане, же им поотбирано в мѣстѣх церкви, в домах, полях и лѣсах набоженство свое христіанское отправуют! Присмотрите ся еще и в том справедливости и сумнѣнью людій религіи римской, которыи от нас обѣма руками гойніи упоминки и дары беручи, обѣцуют покой и волности захованье, а еднак вмѣсто уищениа ся в обѣтници приреченой, барзѣй на нас инстигую, и декрета суровыи якобы з найму феруют.

Мают то Грекове над нас, ркомо¹ волных и правы обварованных же в вѣрѣ и в набоженствѣ своем волность мают. Кто был в Константинополю и по иных мѣстѣх в Греціи на урочистыи свята, обачил бы свободу и волность, и ве-

¹ Нібито.

селе, и строй, и безпечество христіан таковое, же рекл бы каждый, иж тыи там христіане царствуют, и же в так великом их згромаженью, и в так свѣтлой их оказалости толко им цара не доставает. И которые на то глядѣли, мовили в себѣ, же царство Константиново и царство Юстиніаново нынѣ видимо, в котором пресвѣтлом видуку и веселю ено діадиму носячого не доставало!

А у нас в свято як у попа, у мѣщанина и у хлопка обачено свѣтлое што на хребтѣ, так долго около того ходити будет пан, пани и урядник же аж мусит збыти убогій худак! Але то меншая! Гды нам волность вѣры захована будет на свободѣ, як захована ест Греком в неволи, которые ведлуг давных своих христіанских прав мают епископов, архіепископов, примасов, патріархов и весь никшый причет церковный, — о подачки и о чинши стояти не будемо. Дал за себе и за Петра, а в особѣ его за церковь свою чинш Іисус Христос; будемо давати и мы, толко вѣры свобода нехай нам заставаает, яка заставааетъ браті и нашей Греком”¹.

І трохи нижче він додає такий образок релігійних утисків в Річі Посполитій польській:

“Полно наших Россов и тепер за вѣру свою православную под плащем змышленной на них през вас о зраду потвары² в темницах, в вежах, в вязеньях и на выгнанню! А можнѣйших позвами, декретами, выроками и винами турбуєте!”

І ще далі:

“А што противник пишет, иж панове свѣтскіе попом, як хотят розказуют и берут з них што хотят, и робити розказуют, то нехай папежом и паном Поляком в бров и в сумнѣнье их! Ваш же сорекс³. И тож то знак вѣры и побожности панов Поляков, же за добродѣйства землѣ и народу Росского іереев божіих так непобожно шануют, же и поборы з них берут, церкви волныи им запродают, на подводы и толоки гонят, робити кажут. Коник и волик и яло-

¹ Р. И. Б., IV, с. 927—930.

² Клевети.

³ Sorex — миша, “ваша миша” — ваша вина.

вица, подобалася у попа — взяти ю. Пчолки подобрати. Празничных або святечных ялмужн — подѣлом: в речи то — подарком участникам паном з попами быти¹. О, Боже справедливий, з высокости призри а отмсти”².

До свого каталога царгородських патріархів, зверхників руської церкви, додає він цілу окрему повість про походження церковної унії — очевидно, окремо написану і потім зовсім механічно пришиту до імені патр. Єремії в тому каталогі. З огляду на визначний літературний (не історично фактичний!) інтерес цієї повісті я наведу її в цілості, в оригінальній формі, бо й вона має визначний інтерес. Тільки в примітках подаю переклад — там, де стиль оригіналу занадто непрозорий (для кращого зрозуміння я подробиць його інтерпунктацію на дрібніші речення, але місцями й це таки не помагає).

“О достойности блаженной памяти Іереміи, патріархи константинопольского в Руси, и о отступствѣ митрополита Руского от святой апостолской столицы константинопольской.

Пришедши в помен блаженной памяти патріархи и взменку о бытности его в земли Руской учинивши, хоть ся речь не мѣла продолжити и працы сеей моеї книги умножить разумѣем еднѣк быти потребную за оказією сею нѣшто о отступленію от святѣйшей апостолской константинопольской столицы послушенства преложонных духовных русских, митрополита з пятма владыками, под час седѣнья на той святой столицы помененого блаженной памяти Іереміи патріархи преложити до вѣдомости короткими слова потомным вѣком подати: што за причина отступства их и што за поступок, абы пожитечная о том вѣдомость, порохом замолчанѣя засипана бывши, в запамьятане коли не пришла.

Справу отступства того называют отступникове унією, а мы ей зовемо апостасією, як тую справу, которая повила и

¹ Довідуємося звідси про цікаву практику, що поміщики-патрони вимовляли у попів для себе певної частини приносів і грошових приходів з празників, святочних богослужень тощо.

² Р. И. Б., IV, с. 931 і 1128.

уростила отступство. Которая то унія их, з яких бы ся початков взяла, розумѣю, же не кождому есть то вѣдомо, особливе недбалому и мертвому христіанину. Бо ачкол-век мудрый з skutков причину познавает, як то з овоцу доброе дерево або злое, вшак же иж ся не кождому дает skutку злого обачити злую причину, только самому мудрому. Абы ся хто в том не мыслил, причину ей, з которой в skutку станула, вкоротцѣ преложити ми належит. Хотяж бовѣм то есть реч певная, же “злого птаха (як посполите мовят) злое ест яйце”, не кождый еднак его знает из луски, але аж з того што под лускою. Много таковых ест, которіи очима своими на skutки той уніи смотрят, пытаются еднак, што то ест унія? Поневаж не кождый вѣдает, же унія тая, о которой нам реч, ест пяти владыков русских, а шестого митрополита от послушенства звыклого им пастира патріархи константинопольского кривоприсяжное отступство, а до послушенства неналежного им пастира папежа латино-римского противозаконное приступство. То ест: иж митрополит рускій и пять з ним владыков, зламавши присягу отцу патріарсѣ константинопольскому пастиреви своему власному (который в продках своих рускіи наши народы за зряженем боским до познания евангелской свѣтлости привел, окрестил, пастирев им дал и церковь нашу Рускую вшелякою псалмодією и порядками и набоженством, ведлуг способу и уживання церкви Грецкой восточной осмотрѣл и рядил тыми преложеными духовными народов наших русских през лѣт 600 и над то, от часу крещенія и увѣренія Россов, уставичне одного по другому даючи им митрополиты аж до вѣку нашего) неотповѣдне отступили от него в року 1595-м, а приступили до папежа латино-римского кривоприсяжне, — именем всего народу Руского, который о том не чога не вѣдал. Послушенство ему (папі) поприсяжши, поддаючи ниву церкви Руской тому на жнивѣ, который ей не орал, не сѣял, который, мовимо, жадного ей добродѣйства духовного не учинил и права до нас и духовных наших нѣколи жадного не мѣл.

То теды отступство их ест им унія. Которая в отчизнѣ нашей, то ест в земли Руской уставѣчній родит турбации, незгоды, заверухи и неснаски. А в реліи нашей Грецкой

вѣру з непорушного ей мѣсца рушивши, дѣравит ей, шпотит, мутилюет и вшеляко профанует.

З якої теды им до того причины пришло, з яких початков, през якіи сродки повстала, коила ся и тепер точит ся абы хто не розумѣл, же то им з побожности, або з милости єдности з костелом римским, люб за поводом доброго сумнѣня пришло, якобы ся поважними способами и сродками точила, а не рачей з ухилення ся заслуженой церковной карности, а за тым з розпусты и зухвалства¹ вѣдати даю, як ся реч, мѣла и мает, правдиве и истотне. Поневаж як то речи злой добре розумѣти, так и реч добрую зле удавати однакій грѣх быти сужу.

Реч ся теды тая так мает:

Гды юж до такой остатней простоты преложенным духовным народу нашего Руского пришло, — которіи по тамтѣи вышшіи лѣта в панствах Корунных и литовских, поготовю в руских проч иновѣрных², бы в побудку не маючи, в справах и в рядѣ церковном; сон спали ледве обуженыи. Так твердый, же за пристем на повѣреную справованю их рускую церков, за скаранем нас божим розних сект и ересей, вѣхров и шумов оцнєня ся³, очій протерти и до себе прійти, о собѣ и о повѣрених опецѣ своей душах людских радити (абыся тым злым еретицким повѣтрем не заражали) не могши, допустилися и повѣрєніи собѣ души по воли их иди пустили⁴. Которыи по разных сектах якобы безпа-

¹ З огляду на дуже заплутану конструкцію додаю свобідніший переклад: “З яких причин до того прийшло, і з яких початків прийшла ця унія, якими засобами була розпочата, потім коїлась і тепер продовжується, оповім правдиво й істотно, як це було і тепер єсть, аби хто не думав, ніби ті (владики-апостати) взялись до того з побожності або з любові до одності з римською церквою, або за побудкою доброго сумління, і тепер ця унія нібито підтримується поважними засобами, а не для того, щоб утікати від заслуженої церковної кари — отже, прийшла унія властиво з розпусти і безстыдства”.

² Не кажучи про іновірних.

³ Пробудження.

⁴ Серед духовної старшини нашого руського народу прийшло було до такого занепаду, що вони в тих попередніх роках в землях Корони Польської й В. кн. Литовського, не маючи ніякого опам'я-

стырніи розбѣгшись гинули, а самим до ового Соломоного пришло: “егда прїдет злочестивый во глубину зол не радит находит же нань безчестіе и поношеніе”.

Пало абовѣм на них поганбенье и зелживость, и пришли в такую нечулость, якобы живы не были, — прето иж повинности своей пастырской досит не чинячи, о собѣ и о повѣренных паствѣ своей овечках, поки мѣли час, чути не хотѣли.

Отколь пришло было, же юж не годность осѣдала епископскіи столицы и митрополитанскіи, але тоє, што им самим ку ганбѣ и соромотѣ, ба и ку грѣхови быти могло. Который не з монастырев добре в безженном любо в законничом животѣ выцвѣчени бывши на них ся всажали, як тоє церковныи уставы мѣти хотят, — але зараз от господарств суетных и земледѣлств, або з варстату ремесла жолнерского в нагороду заслуг своих¹. А надто неuki и протакки великіи, в писмѣ святом небѣглии, до того анѣ пробаціи впрод не чинячи, анѣ иноческого живота не скошто-вавши.

Зачим тыи святыи и вшелякой чести годныи духовных преложенств столицы чути почали на собѣ не только двоженцов и мужобойцов, але и такіи нерядники, которыи в богу пошлюбенном безженном животѣ, ведлуг канонов и своего поволаия, не заховали ся.

таня ні від руських людей, не кажучи про іновірних, заснули тяжким, ледве пробудним сном у справах і правлінні церковнім. Таким твердим сном, що навіть на прихід (за божим попустом) на повірену їм руську церкву різних сект і ересів, бур і шумів, щоб їх розбудити, не могли вони очей продерти і до себе прийти, щоб порадити про себе і про довірені їм душі людські, аби не заражалися тою лихою еретицькою пошестю. Опустились і довірені їм душі по своїй волі йти пустили.

¹ І з того прийшло було до того, що на єпископських, митрополитанських престолах засідали не гідні люди, але такі, що їм ті церковні гідності приносили тільки ганьбу та сором, а навіть і гріх. Такі, що приходили на ті престоли не з монастирів, добре підготовлені безженним або чернечим життям, як то велять церковні устава, але просто від повних суети господарств, від хліборобства або від жовнірського ремесла — в нагороду за свої заслуги.

Просвитерове зась, от ных насвячаніи, — сметья было людское. Бо юж до такой зневаги святое пресвитерское достоинство пришло было, же ся на оноє чловѣкови доброду дати потягнути, як на свѣтскую якую ганбу поступити было! Отколь ся до него самыи толко голодныи и неукове так натиснули были, же юж розознати не было, гдѣ был частшій пресвитер: в корчмѣ, чили в церкви? На што часов тамтых пожилой¹ годной памяти муж Герасим Данилович Смотрійскій², поглядаючи, а sprawy духовныи, аж наддер в занедбане пушеніи, им далѣй, тим в горшій неряд приходячіи видячи, в конец обаченя ся (ач не кунштовным поважным, еднак вѣршем роским) на неприятелии хиротонизанты и их рукоположенцы волап и нарекал³.

О чом всем блаженной памяти Іеремія, патріарха Константинопольскій, от людей народу нашего побожных увѣдомлен бывши, частю для погамоваия той завзятой ся роспусты, частю для забѣженя нововзниклым геретицким сектам, юж ся и в народ Рускій значне закрадати почалым, в отчизнѣ нашей сам особю своею в року 1589 ставити ся зезволил. Гдѣ ведлуг вѣчных прав своих за универсалним позволенем на распространенье влады от короля его милости тепер счасливе пануючого Жигмонта Третега даным, юрисдикцію свою властелско распростираючи на столицы митрополіи Роской нашол Онисифора Дѣвочку двоженца. Того зложил, а на его мѣстце митрополита посвятил Михаила Рагозу. На архимандритіи Супраслской нашол Тимофея Злобу в пороцѣ мужебойства, и того зложил, а на мѣстце его подал архимандрита Иларіона Масалского.

Што за ласкою божею справивши и в Вилни братство поднесши, пустил ся на Великую Россію до Москви, новопосвяченему от себе митрополитови Михайлови Рагозѣ в присязѣ давши⁴, абы под час, — да Бог — зверне ся з Москвы, для далших намов в справах духовных и в потребах

¹ Що жив у тих часах.

² Вар. “Смотрицкій”.

³ Накликав неприятелии хиротонизантѣв владыкѣв і їх рукоположенцѣв священникѣв та дияконѣв до опам’ятання та нарикав (на їх невідповідне поведженя).

⁴ Зобов’язавши присягою.

церковных собор оголосил и собрал. В Москвѣ час нѣякій змѣшавши, патріарху им пред тым небывалого поднесши и посвятивши, прибыл до Вилни. А видячи собору неготовость, упомневши оного митрополита, іхал до Замостя, гдѣ при годной памяти канслеру и гетману коронном, пресвѣтлом Іоанну Замойском, час немалый мешкаючи, на наказанный собор чекал.

Але діавол, з вѣков тысячо-хитрый прибѣглец, зайзрячи в церкви божой русской доброму, через Кирила Терлецкого, владыку луцкого (который тогож себе декрету з того собору очекивати мѣл, до которого ся и сам на зложеніе митрополита Онисифора Дѣвочки подписал, бо теж был двоженец, як и он, але отцу патріарсѣ еще невѣдомый), всѣх владык и самого митрополита подустил, абы собой той, умыслне давши якую — колвек тому причину, был звлечен. Вѣдали абовѣм тыи совы, же того свѣта знести не могли, як в двоженствѣ, так и в нерядной распустѣ порочніи. На што митрополит дати ся намовити лацно допустил.

Отец патріарх о той скрытой радѣ, а особливо о луцкого прехитроствѣ, который ся перед ним лисом стлал, нѣчого не ведаючи, з Замостя пишет до митрополита, упоминаючи ся у него о наказанный собор, на который не без значной своєї шкоды юж то немалый час чекает. В котором листѣ и то наменяет, же его слухи о нерядѣ духовных дивныи заходят, и посилает лист той через Григорка протопоповича виленского, писаря митрополитового.

Который в переїздѣ своем неосторожный будучи — бо ся теж жадного отголь небезпеченства не оподѣвал — оголосил то на Вольню, з чим от отца патріархи до митрополита іхал. Што гды Терлецкого, на той час под Луцком будучого, вѣдати дошло, той на-тых-мѣст опричников своих за ним послал в погоню, приказавши им, абы и себе, и коній не щадячи гонили за ним, гдѣ бы колвек нагонили, абы листы от него отобрали, и самого так добре обложили, жебы был нерихло митрополита витати могл. Што ся так и стало.

Тых збойцов в погоню, як ся рекло, виправивши, сам слѣд прехитрства своего затираючи, под той самый час, з владыкою лвовским Гедионом Болобаном зыхавши ся, пу-

стился до Замостя, якобы нѣгды нѣчого вѣдом не будучи. А до отца патріархи прибывши и о зволюку того наказаного собору фрасуючого ся нашедши, готовость всѣх владыков спол-епископов своих и свою, в чом бы были от кого виновны, до даня о себѣ и sprawy перекладаючи, не толко перед самим отцем патріархою, але и перед кождим тым, кому бы то от него дойзрѣти злецено было, усправеливити ся освѣдчил.

Але ово, як на лихо, от кого было замыкати, тому ключи вручили! Отец патріарх, як человекъ щирый, лисови тому хитрому лацно увѣрил: сам отѣзждает, в ему дает лист и чинит его на той наказаный собор ексархою. Он так помыслной погоды набывши триумфует, же ся з так трудного на себе гаку зорвал.

Вшакже незадолго, гды ся еще отец патріарх около ряду церковного в Волоской земли находвал, отданный был ему лист от Мелетія Богуринского, владыки володимерского и архимандрита печерского, з которого всѣ дѣйма Терлецкого вырозумѣл, и на тых мѣст выслал от боку своего ексарху Діонисія, абы на соборѣ том пресидовал. Гдѣ зараз през него и пишет и до Богуринского, и sprawy той Терлецкого, всей — так о отнятыѣ листов у Григорка и збитыѣ его, як и о лист на ексаршество ему данный, абы жадной ваги не мѣл, и ежелибы ся иншій якии на него зброднѣ оказали, а раменя своего дозор ему злецает. А взявши теж и о том вѣдомость отец патріарх, иж ся той от него наказаный собор з умыслу през митрополита звлекл, злецил тому Діонисієви ексарсѣ, абы судіи покарянье учинил.

А в том часѣ, гды ся то дѣет, Богуринский переїздом з Киева до Володимера видит ся з Терлецким под Луцком. Гдѣ з розмовы пріятельской речет на него Богуринскій, якобы на жарт, же его мает в шкатулѣ. Той жарт взял Терлецкого за сердце, бо теж юж о нем был перед тым заслыхнул, и мыслил о том, як би ся з того жарту был вывертѣл.

По колку днѣй отъїзду от него Богуринского, іхал до него Терлецкій до Володимера. Гдѣ гды ся ему радо показало, іст и пьет, а овдѣ одно на мысли. Господар юж хмѣльни а гостя барзѣй о жарт оный думы, нѣж хмѣл рушают. Так ся однак пяним быти указал, яко бы и з покою Бо-

гуринского выйти не змогл. Господар в дому своем беспечне будучи, в том же покою подпилый уснул и дужо. Хлопьятка теж покой паном учинили. Гости не до сну, але до господарской жупицы, з которой вынявши ключъ, до шкатулы. А з ней жарт оный, который его за сердце был взял, то ест лист оный помененый патриаршій взявши за пазуху, ключи зась там гдѣ были а сам юж тогда до сну беспечнѣй. Назавтрѣе, скоро день в дорогу, упрошает з собою и Богуринского, и на своем возѣ завозит его до Фалимич. Гдѣ дній колко з ним банкетовавши, его отпустил, а сам под Луцк до Рожив.

А Богуринскій так был осторожный и чулый, же не первѣй ся осмян быти обачил, аж гды митрополит Рагоза за подушеньем Терлецкого оного Діонісія ексарху патриаршого зневажного ни з чим отправил!

Тое по мысли своей все Терлецкій справивши, за вложенъем ся в то Рагозы митрополиты, Григорка з збитъе и отнятъе листов патриарших, и жебы того не голосил, двома сты чирвоных золотых поєднал. А жебы ся в той справѣ до них прилучил (Григорко) бо был чловѣком слово в тѣх маючим, владцтво ему Полоцкое обѣцели (Рагоза з Терлецким) и зистили.

Не уконтеновал ся еднак еще тым своим прехитрством Терлецкій. Идет далѣе, а як его кламца¹ з вѣков научил, так поступает, — хоть видѣл же юж выграл, бо всѣ листы патриаршіи у себе юж мѣл, и той данный ему на ексаршество!

Гды ся абовѣм у него упомянул митрополит о преложенеся доданя отцу патриарсѣ 15 тысячій аспр, который ся през волоку собору, к воли нему учиненую, стравили, он, абы митрополита з отцем патриархою на упад повадил, повѣлѣл ему, же “не аспр так много, але 15 тысячій червоных золотых, не з отволоки собору за свои утрати, але за твое посвячене (што фалшиве удавал) по тебѣ потребуют”. И придал, же “гды ты о собѣ и о нас радити не будеш, вѣдай о том певне, же што продка твоего Онисифора Дѣвочку поткало, поткает тоеж и тебе и нас, же, зе встыдом и без-

¹ Ошуканець.

честієм, з столиц ради-не ради уступовати будемо мусѣли". Тое мовил и до инших владыков, а особливе слова тыи ширил и ексаггеровал перед Потѣм ново на владычество Володимерское поднесеным.

Зачим гды той-там (Рогоза) Терлецкого духом стал ся надут, о 15 тисячій аспр пересланю мыслити понехавши, — взяли перед себя мысль иншую, з которою ся тали так долго, аж бы выконаню ей час погодный усмотрѣли, бо еще митрополита Рагозу своим тым замыслом не овшеки одномыслного мѣли (Терлецкий з Потієм). Которую аж в лѣт шест по бытности отца патріархи выконали, року абовѣм 1595, не давши о том отцу патріарсѣ и одною лѣтерою вѣдати, и от всего народу Руского хитре то утаивши.

Потѣй и Терлецкий, герштове¹ отступства того, до Риму пустили ся, и там римскому бискупови своим и всего народу Руского именем, — котрый не только о том не вѣдал, але анѣ о том коли мыслил, послушенство отдали и ногу его цѣловали. И такую тую велебную свою унію хитре и подступне, ухияючи ся от караня церковного и канонного (которое не одно заслужили были, абы его не понесли) справили. Которая нещасливое в народѣ Росском розорване справила, же весь народ Роскій, з двома епископами благочестивыми, Михаилом Копистинским премышльским и Гедеоном Болобаном лвовским, при звиклом послушенствѣ патріархи константинопольского zostали.

А за ними, як отступниками и кривоприсяжцями, под послушенство бискупа римского нѣхто не шол, вѣдаючи то до них певне, же мимо тую помеченую причину, то ест мимо роспусту свою и неправильное на столиці епископскій вступленіе, жадной иншей до отца патріархи причины не мѣли, абы его слушне отступити были могли. Бо был муж прикладный, побожный, покорный, за свѣдоцтвом тых самих отступников и всѣх инших которыи его в тых панствах видѣли, и с поважных своих обычаев муж был святой. А владыка луцкій Терлецкій был двоженец, и в многих ексцесах таких пороч-

¹ Провідники.

ный (чего добре свѣдом повѣтъ Луцкій), з которых кождый, як и самое тоє двоженство, епископской столицы чинили его негодным, — особливе забойства и лихоиманія, и нечистость тѣлесная вѣдомая многим посвѣдчат и нынѣ балвѣрѣ¹ и пострадавшіи. А другій колега его Ипатей, владыка володимерскій, был порочный в нестатку вѣры: перед тым отступством своим будучи еще чоловѣком свѣцким, был два разы папезником, был калвинистою, был новокрещенцем. Повѣдают многіи, добре того свѣдоміи же и до старого закону², склонил ся был и церемоніи нѣкоторые заживати починал, и молитвы свои читанем книг старозаконных отпраповал. Что ведлуг канону II собору 6 Константинопольского чинило его епископской столицы негодным. И претож ся так хижо оба тыи порочныи герстове удѣяли, поки бы их была от патріархи духовная дисциплина и деградація на зашла: епископа абовѣм права царковныи мѣти хотят одной жоны мужа и во всем непорочна, як божіяго строителя.

А то ест причина, поступок и склѣтене той мерзеной их уніи, або рачей апостасіи. Которою их ся народ Роскій зо всего сердца бридил и их в том не наслѣдовал, они видячи себе от своих парафіян отпущеными и зневаженными, з шляхтою, з панами и з княжаты мало што, або згола нѣчого почати не могли, зачали з мѣщаны, з людом посплитым и з священниками. Пустили межи ных злого своего отступства злыи проповѣдники: кіи, посторонки, ланцухи, турмы, инквизаціи, мандаты, баниціи и иньи мученія и трапеня и тым подобныи учителѣ, которые бы тяжкою и трудною до знесення своего проповѣдію до наслѣдованя отступства их народ примушали. И кождый в своей діецезіи почали пресвитеров инших от хлѣба отдаляти, инших ланцухами и турмами мордовати. А которых през гвалт не подоляли, тых мандатами турбовали, баниціи на них выносили, церкви им печатовали, а затым або имали их и вязенем трапили, або от всей маетности проч с парафій выгоняли. Мѣщан также: одных от лавицы ратушной руговали³, инших от цехов,

¹ Цирульники, хірурги.

² Юдейської віри.

³ Викидали.

других вязенеєм и окрутными темницами, без вшелякой милости трапили. Напрод в Берестю, в Пинску, в Красном Ставѣ и индѣ, а потом пришло до Вилня, до Полоцка, до Витепска, до Орши, до Могилева и до инших мѣст бѣлоруских.

И такую своею окрутною и нехристіанскою проповѣдію идучи, гды видѣли, же и тым не вскурала, але им оны суровѣй на люд и на священники наступовали, тим ся они барзѣй ними брыдили и удаляли ся от них, — до иншей ся рады скрытой и превротной удали. Которой¹ челоувѣчій промысл, если бы божіей особливый был не приступил, нѣгды бы забѣчи не могл.

Понехавши абовѣм того своего на православных окрутного наступованя, границы посыланя до патріарха замкнули, а под той час з тых двох позосталых нам православных епископов, перемыслского и львовского вызути нас предся взяли, абы за знесенем их зесли ся за раз и священницы православныи — за поступком часу до их рукоположенцев радо-не-радо в справах духовных абы ся обернула утечка. Знесши абовѣм и превѣлееваных столиц епископов, чужеземцем указали бы або за границу, або если бы тут жити хотѣли, абы не хиротонисовали². Якож юж на Премислскую столицу по смерти епископа православного Михаила Копистенского всадили апостату нѣякогось Афанасія Крупецкого. За Львовскою погоды и смерти теперешнего православного епископа чекали, надворного своего епископа на ню напаявши.

¹ В друк. который.

² Скорочений переклад: “Закинувши свій нелюдський наступ на православних, вони замкнули границу, щоб православні не могли нікого посилати до патріарха на посвячення, а тим часом поставили собі завдання позбавити нас і тих двох православних епископів, які ще нам зіставались, аби потім, як не стане їх, не стало і православних священників, і з часом громадянство мусіло, радо чи не радо, звертатися до їх рукоположенців (уніатів). Бо, не давши епископів на упривілейовані епархії, вони б і признаних владиків, що приїздили з патріархату, або вислали за границу, або зобов'язали їх не хиротонізувати (не ставити священників), коли б вони далі хотіли тут жити”.

Што они тихо, кріємо и не даючи той по собѣ превротної радя познати, справовали.

Господь Бог, которого рады не як рады людскіи, особливим своим о святой церкви своей, которая ест ему в нашей Руской земли, промыслом и непонятными рядами ряды их людскіи помѣшал, и гды оны нѣ одного православного епископа в церкви той не зоставити замыслили, и юж на то, як каня на дождь, чекали, всю ієрархію, зуполную святиню, митрополита православного з православными упривилееванных в земли Руской епископских столиц епископами понести и даровати ей рачил!

Што разумѣете, православнии христіане, меншій ли ест сей чуд в святой церкви нашей поднесенья святыни, от чудов оных подчас крещенія всей земли Руской от Бога показанных? Чуда то заправды суть знаменитыи: слѣпому прозрѣти и паперови в огни не горѣти, которыи обѣ стали ся справою Духа Святого тогды гды Русь вѣру христіанскую (которую и тепер непорушну во всем и цѣлу держит, як зрѣницу ока чисту и непорочну ховаєт) пріймовала¹. Чудо не меньшее и в поднесеню святыни.

Церков абовѣм наша святая митрополита и епископов православних которых сам Исус Христос “оком тѣла” назвати рачил, позбывши, стала ся была слѣпою, была тѣло без очій, — а през поднесене той святой святыни прозрѣла, и благодатію Христовою видит! Знаменитое, во истину, чудо есть чудо сее и оным крещенія нашего чудам во всем равное. Прозрѣл на он час Володимер, который своим прикладом всю Рускую землю до познанья правдивого Бога и до крещеня привел. А тепер прозрѣла церков, которая душезбавенною своею наукою

¹ Автор хоче порівняти те чудо, котрим відновилася православна ієрархія (патр. Феофаном, в 1621/2 р.), з тими легендарними чудесами, які зв'язувалися з хрещенням Русі: з чудом з Євангелієм, що вкинено було в огонь і не згоріло під час першої місії на Русь, і чудесним прозрінням Володимира в Корсуні. Але паралелі одна за другою приходять в його уяву, і він далі нанизує одну на другу: патр. Феофан приводить йому на гадку Данила в рові з левами, його приїзд до Києва — легендарний приїзд ап. Андрія і т. д.

и збавенных таемниц обхоженем в вѣрѣ познаня правдивого Бога всю окрещенную в ней Рускую землю задержует.

Чуд то знаменитый, же евангеліе в огонь под час крещенія земли Руской вкиненное не згорѣло. Не меншій заисте и ово чуд ест православный, же як вкиненный посеред огня на он час папер, так тепер з волѣ Божей посеред огня гнѣвом палаючих сердец отступников наших внесеный, огневи такому подлеглый, святой святой святыни в Роской нашей церкви возстановитель не згорѣл. Которіи вишшіи на него не смолою и сѣркою, але гнѣвом и ненавистію распаленных сердец своих поломены з себе выпускали, нѣж оная седмь седмицею распаленая печ вавилонская.

Чуд то знаменитый и оно, иж до голодных лвов и до ядовитого смока вкиненный пророк божій Даниил не згинул! Не меншій, во истину, ест и сей чуд, же до того огня гнѣва ярости отступников и праве в пащеки окрутных тых лвов и ядовитых смоков божіим мановеніем вкиненный муж божій Феофан, мѣста божого Іерусалима патріарх, не згинул.

Чуд, православныи христіане, ест ово, же гды Роскую землю Господь Бог до познаня себе одного правдивого бога, до вѣры, мовлю, христіанской привести зезволил, через сукцессора то первозванного апостола своего Андрея справити рачил, абы до христіанской вѣры наше возване через того апостола в сукцессорѣ его стало ся, который напервѣй межи апостолами до познаня Христа Мессіи и до принятя вѣры христіанской и до наслѣдованя Христа Господа возван был. Не меншій, заправды, чуд ест и ово, же гды той же Господь Бог обаленую през отступника в церкви земли Роской святыню поднести зезволил, через сукцессора то первозванного христіанского архіерея, то ест Іакова брата господня справити рачил, абы архіерейского церкви Роской достоинства поднесене через того апостола в сукцессорѣ его стало ся, который напервѣй межи апостолами от самого Христа архіерея архіерейства саном был почтен и напервѣй всему христіанству столицы церковной іерусалимской посажен.

Перенесл Господь Бог во мгновеніи ока з земли Жидовской до земли Ассирійской пророка своего Аввакума, абы

зголоднѣлого Даниїла в рвѣ межї лвами накормил. Принесл тойже Господь Бог недовѣдомыми своими судбами з землѣ Палестинской до землѣ Роской архiereя своего Феофана, абы зголоднѣлой церкви Роской в рвѣ преслѣдованя межї отступниками будучой, кормителей спорядил.

Чуд то, заправды, великій и дивный, з которого мы, православныи христїане, Христа Бога нашего днем и ночью благодарити повинни естесмо.

Гды теды, якосмо рекли, отступникове нашѣ превратными своими радами нѣ одного православного епископа в церкви нашей Руской не зоставити пред ся взяли, и гды того своего шкодливого нам замыслу skutку юж при надѣи были, Господь Бог под тот самый час недовѣдомыми своими судбами прислати до земл Руской рачил патріарху іерусалимского превелебного в Богу господина отца Феофана. Который в року 1620 до Киева прибывши, и от короля его милости обмещканья¹ и переѣзду спокойного позволене одержавши, за прозбою побожных обоего стану духовного и свѣтского мужей святыню поднесл: митрополита и епископа рукоположил, и так за волею и промислом всесильного Бога церковь нашу Рускую до первого в преложених духовных постановеня привел и отновил. З чого Господу Богу, як вшеляких добр подателеви, нехай будет от нас честь, слава и поклон во вѣки безконечнїя. Амин.

То теды ест, православный читалнику, велебная тая унїя, або рачей обридлая апостасїя и турбацїя, тьи суть причины еи и той поступок! А што бы были еи за skutки — всѣм суть на вѣдоку, же юж з той едности и згоды такая немаль народом тым Полскому Литовскому и Рускому едность и згода сталася, якая ест волком з овцами. Здарь Христе Цару конец потѣшный, нѣж на якїй заносит ся видимо. Амин”.

Як бачимо, дуже интересна і дуже спочатку суцільна повість. Здається, тими паралелями чуд і відкликами до слухачів, що трохи її деформували і перенесли увагу з властивої теми про патр. Єремїю й початки унії, автор доповнив її пізніш, під враженнями полеміки і всяких виводів на тему відновлення ієрархії патр. Феофаном; коли взяти ці допов-

¹ В друк.: змѣшканья.

нення в дужки, його повість визначається дуже старанною архітектонікою, нагадуючи з цього погляду проповіді і деякі передмови, до котрих пізніш перейдемо. Дуже приємно вражає темперамент, сила вислову, логічність думки — при деяких неясностях і темноті стилю. Оповідання про штуку, котрою Терлецький викрав патріаршу грамоту в Богуринського — це чи не найбільш жвава і мальовнича сторінка в усій тодішній літературі. Я вище згадував¹ про близьку подібність цієї повісті до оповідання “Перестороги”, зазначив там, що Копистинський оповідає цю фантастичну історію апостазії владиків далеко живіше, і це треба покласти або на більш художню вдачу його, або на більшу близькість до архетипу, не знати тільки, чи писаного, чи усного! В останнім разі, коли Копистинський це переказав за усними оповіданнями, перший начерк міг бути зроблений приблизно в часах писання “Перестороги” і значно раніш від писання “Палінодії” — де-небудь коло р. 1610 або й ще раніш. В кождім разі автор виявив таку жвавість уяви і вислову, якої ані сподіватись після інших його писань — очевидно, навмисно очищених і стерилізованих від усяких таких несерйозних прикмет. Жаль стає письменника, засушеного і замаринованого в пісній аскетичній манері, коли читаємо уважно цю невелику повість, щасливо заховану в його “Палінодії”. Якось не завважена і не оцінена істориками літератури, вона без сумніву належить до найкращих літературних творів доби.

Пару їй становить повість про кн. Острозьких, уміщена на кінці “Палінодії”. Описавши моральний упадок і мізерію православних апостатів, що положили початок унії, він немов хоче дати читачеві спочити душею на величавих образах тих ідеальних, як йому уявляється, представниках руської нації, віри й церкви. Все це не без полемічних мотивів: ці панегірики кн. Острозьким служать вступом до критики звісного листа Конст. Острозького до Потія: Крєвза приточив його на кінці книги, на доказ того, що владики-уніати не без порозуміння з визначнішими представниками православного громадянства взялись до переведення унії. Копистинський своїми похвалами правовірності Острозького приготує настрій для того, щоб доказати,

¹В т. V, с. 254.

що, мовляв, у листі тім немає нічого сприятливого до унії; але zarazом він під кінець книги дає, так би сказати, реванш за всі сумні образи упадку і розкладу православної ієрархії, малюючи можливо яскравими фарбами велич і висоту того, що міцно стояло при національних традиціях і національній церкві. Я наведу цю головнішу частину:

“Тут гды ми о пресвітлом и православном Василии Константиновичу княжати Острозком, воеводѣ кievском приходит писати, з ласки божей познаваю в собѣ, же не короткословным, але з достопохвалным пристоит ми показати словом. Солодкая бо вѣм завжды того зацного княжати мает быти у нас память. И то, што о Юссии цари израильском написано, беспечно и мы о том пресловутом княжати мовити можемо: “Память Василия православного княжати Острозкого, як приправа вонности сотворенное миро от аптыкара в устѣх кожного, яко мед осолодѣет памятка его, и як музыка при бесѣдѣ вина”. Солодкал, правдиве, память и вдячная вонность зо всѣх сторон! И вшеляко рожай той высловляти прислушает, як Давид мовит: “род праведных благословится”.

Княжа Острозкое Василий Константинович рожай свой з благословенного Яфето-Роского поколѣня провадит: пресловутого Володимера, в святом крещеніи Василия, монархи великого, и Даниїла, княжат Росских власный потомок. Сын пресвітлого Константина, княжати Острозкого, великого гетмана великого княжества Литовского, воеводы троцкого, в обоєм высоце преславный: в дѣлности и правовѣрїи — первый межи княжати Роскими. Великий заступ и потѣха всего народу Роского. Мур желѣзный на Украинах, страх и трепет татаром. Слава и свѣча ясносвѣтлая кролевства Полского, оздоба и окраса сеймовая, всѣх публичных зѣздов око и сила потужная. Притомость двору и люду его наполняла дороги и мѣста: многополчный бовѣм свѣтлый и стройный поѣзд отправовати был звыкл. Урода Гекторова; красота лица и особы Юсифа Прекрасного; постава вспанялая. Муж обычаев царских, ласковости и цнот побожных полный.

Двор свѣтлый и дородный. Гелфеом и гигантом подобны мужеве, силныи такіи около него, як нѣкогда у дѣда

Херова и Фелефофiн¹, то есть отражаючи и утѣшаючи. Авраамскiи и Иаковы и Исаковы почесныи особы предъ обличностью его преходячи и послѣдуючи, якъ бы хто от старыхъ оныхъ вѣковъ хотѣлъ видѣти на востоку пресловутаго монарху. Подобенъ в дѣлности, в мужествѣ, якъ Авенир и Самарiя, Аннибалеви и Помпеушомъ. Ровенъ радю и разсудкомъ Иафорови, Фемистоклесови, Артабанови и Велисарiю з Нарсесомъ, и инымъ тымъ подобнымъ. Згола — мужъ словомъ, силою, и дѣломъ, цнотами и добродѣйствы преславный!

Найдовали ся на дворѣ его и мовцы оному Димосфенесови ровныи. И Сафанове и иные розличныи любомудрцы. Найдовали ся и докторове славныи в греческомъ, славенскомъ и латинскомъ языкахъ выщвѣчоныи. Найдовали ся и математикове и астрологове превыборныи, межи которыми онъ презацный математикъ, философъ и астрологъ Янъ Лятосъ, который календаръ новый славне зганилъ, и перомъ доводне презъ друкъ показалъ, же есть омыльны².

Пойдемъ же еще и по другой, вышшей в богодухновенныхъ похвалы, в православной кафолической вѣрѣ и набоженствѣ продкуючiй: церковь велегласная и розличнымъ сiяниемъ свѣтлая. Церкви и дворъ того княжати — полныи православныхъ учителей евангелскихъ и апостолскихъ, полныи богослововъ истинныхъ отъ богослововъ Дiонiсiя, Афанасiя, Василия, Григорiя Нанзианскаго и Киссенскаго, Иоанна Златоустаго, Кирилла Александрiйскаго, Иоанна Дамаскина и Феофилакта, и иныхъ многихъ, и отъ патрiарховъ всходныхъ знающихъ богословiю и вѣру правую. Былъ архiereевъ и священниковъ велце шануючiй оборонца вѣры и церквейъ божiихъ. Силный муръ мѣданный, отъ бога благочестiю нашему поставленный в Россiи. В вѣрѣ отчистой адамантова статечность. И то знаменитое добродѣйство церквамъ показалъ и учинилъ же презъ магистерство типографiи книгъ богословскихъ выдалъ не мало, презъ што Христова будуется не толко ту в Россiи, але и по иныхъ краинахъ сполвѣрныхъ намъ народовъ.

¹ Образы изъ Книги Царствъ.

² Лятосъ, професоръ Кракiвскаго университета, выступивъ зъ критикою новаго календаря, мусiвъ тому покинути свою кафедру и знайшовъ захистъ на дворѣ Острозькаго.

Штож еще речем? Речем и оно, што Сирах о Іосіи мовит: “управил пред Богом сердце свое в дни беззаконник, укрѣпил благовѣріе”. Воистинну, в день прелести от еретик обернул сердце свое ко Богу, и за дній беззаконных отступников укрѣпил правую церкве восточней вѣру в Россіи! Написано о трех: развѣ Давида, и Іезекіи и Іосіи, всѣ прегрѣшиша прегрѣшеніем. Речем и мы: “опроч Константина, и Василія и Александра, княжат, в Россіи згрѣшили, и вѣры отступили”. Але пресвѣтлый княжа Василій з сыном своим Александром, который так му любезный был, як Іаковови он Веніамин — “Во всем дому божом найвѣрнѣйшій”, як второй Моисей знашол ся, свѣтлым и многополчным и сильным в Берестью станул. А в раду нечестивых не пошол, а на дорогѣ беззаконников апостатов не станул, и на кафедрѣ заразы их не седѣл, але в законѣ Божом в день и в ночи розмышлячи, в православном сѣл соборѣ и з патріаршими ексархами, и з епископи, архимандриты, игумены и священники, и пресвитеры православными соблаговолил. А на унію з папезом и костелом латинско-римским не зезволил и апостатов¹ владыков от вѣры и от патріархи Константинопольского пастыра своего оступлших и отбѣгших проклинал, и до конца живота своего з ними не сполковал, и до себе не припушал як зверженных и проклятых.

Подобен в благочестіи монархѣ Роскому Василью-Володимеру: той народ Росскій крестил, а той благочестія и вѣры под час апостасіи оборонил. Подобен и Василію Македоніанину, цару греческому, который посполу з блаженным Фотіем патріархою в Константинополи вселенскій собор собрали и вѣру седми соборов утвердили, на котором тых, который бы до символу вѣры “и от Сына” прикладали, проклинано. Подобен и оному благочестивому цару Андронику, который также собравши великій собор, вѣру туюж укрѣпил, а апостатов и папезников з Греціи выгнал.

Нуж, еще гды пойдём до подобного его живота, до милосердных учинков, до щедробливости надаванья на церкви и монастырѣ — выписати всего нынѣ не ест мѣсце.

¹ Друк.: апосолов.

Кротко рекши: овшеки, на всем цнот всѣх полный был и всѣм любезный, так правовѣрным, яко и посторонним. И душа моя блаженную и боголюбезную его душу зѣло любит, и в духу богомыслном оной наслаждает ся. Истаяла душа моя к тому цному и побожному княжати, а реку з сердца оныи у Юва слова: “Кто убо выдал нам от плоти его насытитися”? О, трещасливый вы, которых очи видѣли того пресвѣтлого деспота; которыи слов уст его слухали; которыи у столу единого з оным седѣли и поживали, и которыи предстояли и служили, и иныи всѣ, которыи сте добродѣйства оного сподобили ся! Ачколвек и я за велице щасливого почитал бым себе был, гды бы ласка божая притомности моеѣ даровала насладити ся еще в живых так пресвѣтлого княжати, але того-там вѣку будучи мал в братіи моеѣ, и на всем нездорѣлостью обят не удостоилем ся. А вет-же и нынѣ не за щасливого ся почитаю, гды ми ласка Пресвятого Духа дарована пером такую народу Рускому списовати славу?”¹

По цім наступає похвала старшому синові Василя-Константина Янушеві. Прославивши вище молодшого Василевича Олександра, що один зівстався вірним православній вірі, Копистинський вважає потрібним похвалити і старшого за те, що він, хоч прийняв латинство, не став гонителем православія і не робив ніяких заходів для поширення унії в своїх володіннях, сповняючи заповідь свого батька, “віру благочестиву побожно поважав і в усякім спокою заховував до смерті, утисків і гвалтів ніяких не чинив; як сенатор розважний і прозорливий (“зрительний”), маючи розум і “многонародній свій нарід російський люблячи”, не здався на ніякі намови латинських біскупів і готовий був скорше сам якісь неприємності потерпіти з цієї причини, ніж чинити які-небудь насильства над своїми православними підданими. Він навіть, — твердить Копистинський, — часто висловлювався, що коли б ззамолоду бачив у церкві східній те, що бачить і знає тепер (розумій: усе те відродження її, що прийшло після його переходу на латинство), — ніколи б на латинство не перейшов. Все це має бути прикладом для нинішніх наслідників Острозького князівства (там саме

¹ Р. И. Б., IV, с. 1134–9.

тоді починала господарити “ієзуїтська преподобниця”, як її прозвав пок. Ор. Ів. Левицький, Анна Алоїза, молодша донька того самого Олександра, нагороджуючи своєю католицькою ревністю схизматицьку вірність свого батька); Копистинський обіцяв Острозьким спадкоємцям щасливий вік, коли вони підуть за прикладом толерації Януша, і це, очевидно, — мотив цього панегірика Янушеві. Далі він переходить до згаданого листа кн. Василя-Константина і нарешті додає ще такий епізод про старого князя, що має, очевидно, бути докором політиці сучасного короля Жигимонта:

“От зацной а вѣры годной особы, в розумѣ и в лѣтѣх дозрѣлой, слышалам тую певную повѣсть, а то в той способ:

Трафило ся, мовит, пану воеводѣ кievському святой памяти княжати его милости короля Стефана навѣдити в Городнѣ, где по третем на покою бытѹ¹ король его милость гды на пана воеводу пилне поглядал, надѣючи ся, же розмову якуюсь вносити хочет, тогда пан воевода рекл: “Найяснѣшій, милостивый королю! Ваша королевская милость на мене поглядати рачиш, розумѣючи, же потребу и мову якую до вашей кролевской милости маю. Вправдѣ, жадной потребности моеї не маю; едно то, же ми тескно было, жем вашу кролевскую милость пана моего милостивого давно видѣл: умыслне приѣхалем вашу королевску милость пана моего милостивого навѣдити и утѣшити ся з притомности вашей кролевской милости”.

А король его милость, любезным лицем ку пану воеводѣ смотрячи и оног голову руками своими обнявши, мовил: “дякуємо вам велце за то, и вдячни естесмо таковой ку нам милости вашей”.

Потом король его милость, взявши лист, почал мовити: “Папеж пишет до нас, жадаючи нас, обысмо народ Росскій до нового календара приводили”. А пан воевода, як муж благочестивый и ростропный, станул статечне и дѣлне в своей розмовѣ, и межи иными важными и памяти годными словы повѣдѣл иж: “О той речи в головах² з патріархами всходными належить трактовати”. На то король его ми-

¹ Втретє прийшов до королівських покоїв.

² Передусім.

лось, як пан мудрий и розсудный, и зritelного на при- шлыи речи будучий ума, вѣчне достойной памяти вымол- вил слова тыи: “Пане воеводо! Хвалимо пана Бога, же наѣхавши нам на кролевство Полское, видимо народ Росскій многій и можный, з народом Полским и Литов- ским в згодѣ и в милости живучій, и повиновацтво з собою маючій. Сполный межи ними о речи посполитой промысл, на войнѣ згода и ровность, и пошанованье вшелякое. Ро- зорваня и непріязни межи тыми народами не видимо. А надто, яко в костелах римских, так и в церквах Росских набоженство спокойне без вшелякой перешкоды и турбаціи отпрауует ся. Досыт маємо на той таковой згодѣ. А до ка- лендара нового и до зъедноченья Россов з костелом и па- пежем римским приводити — не здаєт ся нам: бовѣм знаємо ся мы на тых речах, и што за тым урости может. Уважаємо и упатруємо, иж вмѣсто едности и згоды незгоду, мерзязку и турбацію и непріязнь учинили быхмо. Але мы того вщи- нати не хочемо: якохмо тыи народы застали, так з оними жити хочемо”. То король его милость святой памяти Сте- фан мовил”¹. Очевидно, сі остроги Баторія мають служити контрастом до того образу релігійної війни і роз’ятрення, що був поданий вище.

Як бачимо з наведених прикладів, автор, там, де він відходить від академічного розкладання аргументів за і проти, він виявляє нахил до риторства і моралізації, показує темперамент і пафос. Це, розуміється, не Вишен- ський, але тим не менше оратор з визначними прикме- тами. І в його спеціальних казаннях, які він уважав потрібними оголосити друком, ми могли б сподіватись, що він розгорне власне ці найсильніші сторони своєї ора- торської здібності. Але воно не так. Друкуючи ці про- повіді (наскільки він переробив їх до друку проти того, як вони були проголошені, ми, розуміється, не знаємо), Копистинський, видно, хотів дати взірець проповіді, на- писаної згідно з усіма вимогами шкільної риторики. На- самперед подається вибраний текст з Св. Письма, що має служити за вихідну точку. Далі йде приступ — пояс- нюється аналогія чи ідейний зв’язок цього тексту з

¹ Р. И. Б., IV, с. 1145–7.

тою конкретною пригодою, що викликала виступ оратора (смерть і похорон архім. Єлисея в першій казанні, рокові поминки його — другим).

Потім програма: він вказує, про що він буде говорити з цього приводу, які теми порушить. В однім і другім разі він таких тем кладе по три, і відповідно до того кожне казання поділяється на три частини, виразно відзначені в тексті й в друку такими заголовками: перша частина, друга, третя; закінчуючи кожну частину, автор виразно це означає і робить перехід до наступної.

Нарешті йде закінчення з короткою молитвою на кінці. З того, що обидва казання мають таку докладно витриману схему, мусимо міркувати, що автор надавав чималу вагу формальній витриманості цих своїх творів. Заразом — як я то підносив уже — він, очевидно, з певним любованням надає їм вигляду імпозантної ерудиції, залюбки вживаючи грецькі вирази і цілі тексти. А поруч певних частин, присвячених звеличанням небіжчика і закликів до шанування його пам'яті й молитов за його душу, ставить своїм завданням також дати поучення і інформацію — не стільки, очевидно, слухачам, скільки читачам — в певних питаннях церковної доктрини і практики. Так, у першому казанні його перша частина присвячена звичаєві плачу над покійником: вияснює його одвічність, правильність і спасенність і заохочує сотворити плач над помершим. В другім казанні оратор у першій частині доводить спасенність і канонічність молитов за померлих і жертви за їх душі, в другій — пояснює значення поминок і молитов у день третій, дев'ятий і сороковий по смерті і, віддавши честь заслугам небіжчика, в третій частині вияснює потребу для християнства пам'ятати завсіди про смерть і суд посмертний. Все це робиться з великим накладом посилок на Біблію і Ново-завітне Письмо, на приклади історичні, з масою цитат, прикладів і цілих більш-менш докладно розповіджених історій. Маються на увазі читачі не тільки свої, але й іновірні: в передмові “Омлії” автор ставить завданням свого писання — “єретикове а любопытныи, то есть цекавыи, повагу того задушного набоженства ровно з нами абы почитали, з правовѣрныи утвержене и потѣху мѣти могли”; в формі казання, в стислій формі, як зазначає сам автор, подається

учений трактат з усім потрібним апаратом¹ (ці частини, очевидно, були особливо поширені й обгрунтовані при виданні). Єсть цікаві гадки, стилістично красовиті звороти², але загалом стиль “академічний”, сухуватий, холодний; емоціональна патетична сторона — слаба. Мова “общая”, але з більшим ухилом у слов’янщину, ніж “Палінодія”.

З цього погляду — краси форми — краще вдалися авторів деякі його передмови. Дещо я відкладаю на пізніш, а тут хочу навести як взірць цього високого риторства в старім візантійським стилі цю похвалу Єрусалимові, з передмови до “Бесід на Діяння” — наведу в скороченому перекладі на українську з слов’янського оригіналу: передмови розраховані на міжнаціональний православний вжиток, писані церковнослов’янською мовою, тимчасом як писання,

¹ Маєте в той малой книжиць о том з многих Св. Богословов писм и книг зобраньи свѣдоцтва. — Матер., с. 148.

² Наведу, напр., ці гадки, що єсть правдиве шляхетство для християнина — в противстваленні до шляхетства правного. Цю актуальну в ті часи тему, порушену свого часу на свій спосіб Вишенським (див. в т. V, с. 315), підіймає автор з того приводу, що покійний Плетеницький був “з зацных родичов урожоный”.

“Мы от добродѣтелей, от цнот духовных и подвигов отцу нашему похвалу выставити маем. Бовѣм не наше ест(ь) ани философское (!) — земному шляхетству дивоватися и оноє выводити. Але которое (шляхетство) вѣры побожность, цноты и обычаи добрыи показывают... К тому и ап. Павел не з уроженя и фамилии (хотя и в той ся уродил и почтен был) выхвалял ся. Был абовѣм Павел зацным и выборным шляхтичом з насѣня Авраамового а з поколѣня Веніамина, и Израилита, и могл ся слушне называти шляхецтвы таковыми: пан Еврейскій, пан Авраамскій, пан Израильскій, пан Веніаминскій и пан Рымскій — як сам о себѣ пишет... Але барзѣй ся з бѣд, прац, трудов и страданій похвалял мовячи: паче аз в трудѣх, множає в ранах преболѣ и проч.

А якож и которое шляхетство наше есть? О заисте шляхетство наше напрод ест(ь) — образ и подобенство божіє, на которое сотворени естесмы, вцале заховати. “Благородіє наше — мовит Богослов — божественного образа соблюденіє и первообразному послѣдованіє, еже разум и добродѣтель творят, и проч.”.

При всьому суто церковному характері цієї ідеології ніяк не годиться недооцінювати її соціального значення. Вона була чимала — і тому так повторюється і підчеркується цими письменниками старого протишляхетського напрямку.

призначені для місцевого вжитку, пишуться сучасною українською мовою, як бачили ми на уривках з “Палінодії”.

“Діяння” починаються зшестям святого духа на апостолів в Єрусалимі. Цей момент бере собі за вихідну тему Копитинський, але подібно, як у казаннях, прибирає собі провідні тексти:

“Отбѣгайте от лица Сѣвера, глаголет Господь — зане от четыр вѣтр небесных съберу вы.

В Сіон възвращейте ся живущіи в дщери вавилонстѣй”.

Третій текст я упускаю, але ці два розробляються в тому уривку, що я хочу навести. Похвала Єрусалимові і підчеркнення тісного зв’язку з ним будуть нам ясні, коли ми пригадаємо недавній факт відновлення православної української ієрархії єрусалимським патріархом.

“Спочатку було, любезний читателю, — як говорить писання, — “І дух Божий уносивсь над бездною”. Потім на Синаї-горі на скрижалях твердого каменя палець божий — це дух святий — написав закон. І в пророках він говорив і діяв. Нарешті на Сіон, в Єрусалимі-городі той же дух св. *ουσιουως* зійшов, наче бурний вітер. І вже не на водах — як уносився перше, але на верхах — себто на головах апостолів — сів, і не на камені, як колись, але на серцях написав закони і в мислях положив їх...

Цей св. дух був учителем апостолів і тепер пробуває в церкві Христовій. Він дав в Єрусалимі закон благодаті. Він з Єрусалима пустив учення істини по вселенній. Як князь пророків Ісайя прорік: од Сіона пішов закон і слово господне з Єрусалима...

І тому, що від Сіона і Єрусалима закон благодаті і слово Євангелія Іс. Христового проповідалось апостолами по всій вселенній: схід, полудне і краї вечірні (західні) прийняли Євангеліє і увірували в Іс. Христа, згідного з ісповіданням символу соборного, що голоситься щоденно церквою — явно, що в Єрусалимі, а не деінде зачата була св. духом і апостолами заснована церква господа спаса нашого, єдина кафолична, апостольська церква. Тому єрусалимська церква була і єсть мати всіх православних церков усього світу. Бо з Єрусалима вийшло Євангеліє, апостоли, проповідь, хрещення і віра, відти християнство насадилося і виросло. І про нього пророк велегласний Ісайя так провістив: “Затим прозваний будеш город праведний, мати го-

родів, вірний Сіоне, що в Єрусалимі Сіонові дана ця слава й ім'я, а церкви ті, що в дієцезіях і краях повинні вважатися місцевими, а не тою єдиною кафоличною, що її ісповідуємо в символі. Єдина с. кафолична апостольська церква по всій вселенній — це церква Христова, правовірні і православні. Не пропала, але повсякчас існує церква Христова в Єрусалимі, не перейшла і не перенеслась до іншого міста, — як то бачимо одно таке, що тим пишається¹. Про це один учитель західний² так говорить: нехай не бреше з кута еретицька несамовитість — по всій вселенній розлилася церква, всі народи мають церкву, ніхто нехай нас не збиває — це істина, кафолична (церква), що зачалась в Єрусалимі і до нас прийшла, вона там і тут, не так щоб звідти пішла, а сюди прийшла, — вона виросла, а не перейшла...

Пробувають і досі в Єрусалимі преславні чуда і різні божі благодаті на укріплення правовірних. Там гроб цілий, і стопи Іс. Христові видніються, там — що преславно і пречудно — кожного року великої суботи ввечері огонь, а властиво святий світ в гробі Христовім видиться, внутрішність гроба наповняє, і лампи, що наоколо висять, від того святого огня запалюються і ясно світять... Там, в Єрусалимі, й успеніє пресв. діви було, і гріб її чудотворний пробуває на місці, званім Гефсиманія.

Але, що скажу ще, — в Єрусалимі православна віра непохитно пробуває за благодаттю Іс. Христа, що з нею, — та початкова, та, що від семи соборів і досі, як її нині греки і ми, русини (росове), непохитно і непреложно заховуємо. В Єрусалимі православний патріарх, що з ним ми єдновірні, правдивий пастир і намісник Христа, наступник Якова, брата господня, першого єпископа єрусалимського³. Там множество преподобних св. отців, мучеників і ісповідників православія — премногі лики (громади) ченців і черниць живуть наоколо Єрусалима, Вифлієма і всієї Палестини. Туди збори від усіх чотирьох патріарших дієцезій — множе-

¹ Це натяк на Рим, і взагалі все, що тут говориться в похвалу Єрусалимові, говориться проти претензій Риму.

² На боці цитата: Беда (англійський богослов VIII в.), кн. 6 на Луки, гл. 93.

³ Знову-таки шпилька проти претензій папи.

ство людей правовірних приходить. На правду, не занепадає благодать пресв. духа, не занепадають преподобні отці, росте і множитья наше православіє — і це і всяке інше дають певне свідощтво і добрий доказ нашої східної апостольської кафоличної православної віри.

З того Єрусалима, коли по всій вселенній пішла віра в Христа і правдиві догмати, так як Христ. їх дав, апостоли проповідали, мученики кров'ю засвідчили, учителі церковні вияснили, собори запечатали, — по довгих літах благоволив Бог, щоб той світ святого Євангелія і до Русі (Росії) прийшов. То Андрій, перевозванний апостол, божим умислом, духом святим ведений, прийшов сюди до столичного міста Київського, благословив і, прорікши, що тут віра християнська возсіяє, помоливсь, аби то збулось, і так сталось. Бо в літах монарха російського Володимира, повних милості божої, возсіяла православна віра, возсіяли преподобні отці й просвітили Русь своїм життям і чудами многими і різнородними — як от і тіла багатьох до наших часів нетлінні зістаються в св. печерах, чекаючи загального воскресіння в другий прихід Христа. Їх святими молитвами в нинішніх часах, волею божою, почали в Лаврі Печерській робитися книги художеством типографським. Як за давніх часів на горі Сінайській закон божий на кам'яних таблях перстом божим представлений, так тепер на Русі в типографіях ізобразуються книги. І після давніш виданих книг дух святий Паравліт, правдивий утішитель, потішив нарід слов'яно-російський, давши нам типографським майстерством учинити книгу діянь своїх через апостолів — книгу Діянь св. апостолів, толковану св. Іоанном Хризостомом”.

Наступає пояснення ваги і значення цієї книги; пояснюється, що “Діяння” — це “хроніка християнства першого”, яка відкриває образ росту церкви і дає провідні лінії християнського життя твердої віри, братської любові (“бъ сердце и душа едина”) — і що дивно бачити — вони множилися й росли через гоніння, мучення, убивання: скільки їх убивали і умертвляли за віру в Христа, стільки вони множилися; інших коли вбивають, вони перестають існувати, а правовірних коли вбивали, вони тільки множились якнайбільше. Так зростали християни в Єрусалимі і по вселенній.

“І ми, русини, побажаймо і подвигнімось, щоб підня- тись на таке життя, і тоді і за поміччю божою виростемо й умножимося. Ідім слідами апостолів і мучеників, держаймо їх дерзновенням. Бо і ми маємо в Сіоні плем’я і в Єрусалимі рідних у вірі, і блаженні тим. Так глаголе й Господь устами Ісайї: блаженний, хто має плем’я в Сіоні і в Єрусалимі родичів. Там-бо дух св., зійшовши на Сіоні, дав віру. Відти апостоли, проповідуючи по вселенній, і до цього краю принесли її, як я вже сказав. А ми, заховуючи її ціло, — маємо плем’я і рід нам єдиновірний у Єрусалимі: відки нам початок і ісход, туди і обрращеніє (“орієнтація”) наше повинно бути завсіди.

Захаваймо ж цю з Сіона і Єрусалима вийшовшу віру! Тікаймо від півночі і біжим до Сіону! Як Господь через про- рока Захарія говорить: тікайте від півночі, бо од чотирьох вітрів небесних зберу вас! До Сіону вертайтеся ви, що живе- те у доньки вавілонської. Там нам спасення прорік Го- сподь через пророка Іоїла: на Сінайській горі і в Єрусалимі будуть спасенні: себто ті, що ісповідують і заховують дану в Сіоні і в Єрусалимі благодать і православіє...”

На цьому я кінчу, відкладаючи дещо до розділу про відро- дження в київськiм гурті історичної української традиції, що дуже сильно проступає і в Копистинськiм. Той, хто мав терпеливість прочитати ці довгенькі витяги з його писань (короткі, в кілька фраз цитати тут не допоможуть!), я думаю, міг переконатися, наскільки це був цікавий письменник і представник нового культурного руху. Суворий ортодокс, ученик Йова Княгиницького, вихований у відродженіи афон- сько-болгарськiм містицизмі, повний переконання в єдиноспасенності візантійсько-слов’янської культури, в ду- ху майже Вишенського, він одночасно незвичайно живо відчуває пульсацію сучасного життя, розуміє його актуальні інтереси і вміє видобувати з свого традиційного арсеналу те, що може служити цим вимогам і завданням сучасності. Не гребує, як показують його казання і апарат “Палінодіи”, засобами католицької схоластичної школи і католицької ерудиції, але zarazом не відривається ні на хвилину від широких перспектив східнослов’янської балкансько- візантійської спільності: великого східноєвропейського культурного світу, в його інерції відчуваючи всією істотою своєю великі потенціальні сили. Це дуже цікавий

представник короткої і, на жаль, не розвинутої в своїх засобах і можливостях передмогилянської доби київської: менш рухливий, вразливий і експансивний, ніж Смотрицький, але далеко глибший і органічніше зв'язаний з традицією, ніж він. Менш, далеко менш талановитий, ніж Вишенський, але ближче зв'язаний з динамікою життя. В великій київській трійці — Плетеницького, Борецького, Копистинського — він найбільш повно відбиває цю динаміку на літературному полі, і тим більшим мусим уявляти його вплив у цьому культурному руху. Його писання, згромаджений ним матеріал і ідеологія стали сучасним книжникам за невичерпане джерело для всяких компіляцій — не тільки тутешнім, але й московським, і я думаю, що, пошукавши в болгарській, сербській, румунській книжності, там теж знайшовся б не один рефлекс його богословської публіцистики. Повторюю, в його творчості лежить один з секретів раптового відродження Києва як культурного, богословського центру не тільки України, а і всього східного православного світу, що раптом принесла перша четвертина XVII віку.

Віршування лаврського гуртка. Друга група продукції лаврського гуртка, на котрій я вважаю потрібним спинитися трохи ширше, — це його віршування. Не бозна-як інтересні з чисто літературного становища, досить убогі з артистичного погляду, вони означають все-таки певний, безсумнівний етап у розвитку літературної форми і техніки і в загальній перспективі літературного руху цього століття становлять помітне явище, з котрим треба ознайомитись.

Ми бачили в попереднім¹ боротьбу “некунштованого руського віршу” чи, як його зневажливо прозивають деякі новіші дослідники, — римованої прози, з кунштованим шкільним одностайним рівноскладовим. Львівська школа писувалась цим руським віршем не тільки, мабуть, тому, що її дидаסקали не володіли силабічною технікою, а також, я думаю, і через те, що вони дивились на рівноскладовий

¹ В т. V, с. 482 і далі.